

MA'NAVIY BARKAMOLLIKNING IJTIMOY-FALSAFIY KONSEPSIYASI: TARIXIY EVOLYUTSIYA VA ZAMONAVIY PARADIGMALARI

Oripov Shuxratjon Orip o'g'li

*Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi huzuridagi
Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti mustaqil tadqiqotchisi,
+99895 1176006,
shuxrat.orif@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ma'naviy barkamollikning ijtimoiy-falsafiy konsepsiyasi tarixiy evolyutsiya va zamonaviy paradigmalari kontekstida tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotda ma'naviy barkamollik shaxs kamoloti, axloqiy yetuklik va ijtimoiy mas'uliyatning uzviy birligi sifatida talqin etilib, uning Sharq va G'arb falsafiy an'analaridagi talqinlari qiyosiy yondashuv asosida o'rganiladi. Shuningdek, globallashuv va axborotlashuv sharoitida ma'naviy barkamollik tushunchasining mazmuniy transformatsiyasi, uning aksiologik va institutsional omillar bilan o'zaro aloqadorligi ochib beriladi. Maqolada ma'naviy barkamollik jamiyat barqarorligi va ijtimoiy taraqqiyotning ichki harakatlantiruvchi omili sifatida asoslanadi.

Kalit so'zlar: ma'naviy barkamollik, ijtimoiy falsafa, tarixiy evolyutsiya, aksiologiya, globallashuv, shaxs kamoloti, ijtimoiy mas'uliyat, zamonaviy paradigma.

Kirish. Ma'naviy barkamollik muammosi zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarda shaxs kamoloti va jamiyat barqarorligining uzviy birligi sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ma'naviy barkamollik faqat axloqiy me'yorlar majmui emas, balki shaxsning ontologik mohiyati, ijtimoiy mas'uliyati va madaniy identifikatsiyasi bilan bog'liq murakkab ijtimoiy hodisadir.

Tarixiy-falsafiy tadqiqotlar barkamollik g'oyasining chuqur ildizlarga ega ekanini ko'rsatadi. Antik falsafada u aql va kosmik tartibga muvofiq yashash bilan bog'langan bo'lsa, Sharq va islom tafakkurida ruhiy poklanish, nafsni jilovlash va jamiyatga foydali bo'lish mezonlari orqali talqin etilgan. Aflotun va Arastu barkamollikni adolat va donolik uyg'unligi sifatida ko'rganlar, Abu Nasr Forobiy esa uni aql va fazilat birligiga bog'lagan.

Tasavvufiy tafakkurda ma'naviy barkamollik qalb pokligi va ichki uyg'unish jarayoni sifatida talqin etiladi. Al-G'azzoliy va Navoiy qarashlarida barkamollik shaxsning jamiyat manfaatiga xizmat qilishi bilan baholanadi.

Zamonaviy falsafada Kant ma'naviy barkamollikni ichki axloqiy burchga sodiqlik bilan, Gegel esa tarixiy ruh taraqqiyoti bilan bog'laydi. Fromm, Bauman va Kastels kabi mutafakkirlar esa ma'naviy barkamollikni texnologik va axborotlashgan jamiyat sharoitida qayta talqin qiladilar. Xususan, texnologiyalar insonning ma'naviy kamolotiga xizmat qilishi bilan birga, begonalashuv va instrumental tafakkur xavfini ham yuzaga keltirishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Metodologik jihatdan tadqiqot dialektik yondashuv, tarixiylik va mantiqiylik birligi, tizimli hamda aksiologik tahlil usullariga tayandi. Dialektik metod barkamollikning an'ana va innovatsiya o'rtasidagi ziddiyatlarini ochishga xizmat qilsa, tizimli yondashuv uni shaxs–jamiyat–madaniyat o'zaro ta'siri sifatida talqin qilish imkonini berdi.

Ma'naviy barkamollik muammosi ijtimoiy-falsafiy tafakkur tarixida inson mohiyati, axloqiy yetuklik va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi dialektik aloqani ochib beruvchi markaziy kategoriyalardan biri sifatida talqin etib kelinadi. Mazkur tushuncha qadimgi metafizik qarashlardan tortib zamonaviy ijtimoiy nazariyalargacha bo'lgan ilmiy merosda turli konseptual asoslarda yoritilgan.

Antik falsafada ma'naviy barkamollik fazilat (areté), donolik va adolat tamoyillari bilan bog'liq holda izohlangan. Aflotun va Arastu inson ruhining uyg'unligi va aqlning ustuvorligini barkamollik mezon sifatida ko'rsatganlar. Ushbu yondashuv barkamollikni kosmik tartib va ratsional muvozanat bilan uyg'unlikda tushunishga asos yaratgan. Sharq va islom falsafiy an'anasida esa ma'naviy barkamollik “komil inson” g'oyasi doirasida rivojlanib, aql, qalb pokligi va ijtimoiy mas'uliyat birligida talqin etilgan. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Al-G'azzoliy va Alisher Navoiy merosida barkamollik shaxsning ichki poklanishi hamda jamiyat manfaatiga xizmat qilishi bilan bog'liq holda asoslangan.

Yangi davr va nemis klassik falsafasida ma'naviy barkamollik insonning ichki axloqiy suvereniteti va burchni ongli ravishda ado etishi bilan izohlangan. I. Kant axloqiy kamolotni kategorik imperativ asosida, G. Gegel esa tarixiy ruh taraqqiyoti doirasida talqin etadi. XX asr falsafasida esa E. Fromm, M. Sheler, J. Habermas, Z. Bauman kabi mutafakkirlar ma'naviy barkamollikni zamonaviy industrial va postindustrial jamiyat sharoitida qayta talqin qiladilar. Ularning qarashlarida barkamollik shaxsning refleksiv ong, kommunikativ madaniyat va aksiologik tanlovlar orqali shakllanishi bilan bog'lanadi.

Axborotlashgan jamiyat nazariyalarida (M. Kastels va boshqalar) ma'naviy jarayonlar raqamli kommunikatsiya va tarmoqli tuzilmalar ta'sirida o'zgarayotgan ijtimoiy ong kontekstida tahlil qilinadi. Bu yondashuvlar ma'naviy barkamollikni an'anaviy axloqiy modeldan tashqariga chiqarib, uni axborot muhitida tanqidiy fikrlash va ma'naviy immunitet bilan bog'liq fenomen sifatida talqin qilish zaruratini ko'rsatadi.

O'zbek ijtimoiy-falsafiy tafakkurida ma'naviy barkamollik milliy o'zlikni anglash, ma'naviy siyosat, ijtimoiy boshqaruv va rahbarlik madaniyati bilan uzviy bog'liq holda o'rganilmoqda. Zamonaviy tadqiqotlarda barkamollik shaxsning vijdoniylik, halollik, adolat va ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlari bilan bir qatorda, jamiyat barqarorligini ta'minlovchi aksiologik mexanizm sifatida baholanadi. Bu yondashuv ma'naviy barkamollikni individual axloqiy sifat emas, balki ijtimoiy tizimning barqaror ishlashini ta'minlovchi omil sifatida ko'rishga imkon beradi.

Mazkur tadqiqot metodologik jihatdan dialektik yondashuv, tarixiylik va mantiqiylik birligi tamoyiliga, tizimli hamda aksiologik tahlil usullariga tayanadi. Dialektik metod ma'naviy barkamollikning tarixiy rivojlanishidagi ichki ziddiyatlar va transformatsiyalarni ochishga xizmat qiladi. Tarixiylik tamoyili mazkur tushunchaning turli davrlardagi mazmuniy o'zgarishlarini izchil tahlil qilish imkonini beradi. Tizimli yondashuv esa ma'naviy barkamollikni shaxs, jamiyat va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir tizimi sifatida talqin etishga xizmat qiladi. Aksiologik metod orqali barkamollikning qadriyatlar iyerarxiyasidagi o'rni va zamonaviy ijtimoiy ongdagi ahamiyati aniqlashtiriladi.

Shuningdek, fenomenologik yondashuv shaxsning ichki refleksiv tajribasini, kommunikativ yondashuv esa ma'naviy barkamollikning ijtimoiy muloqot jarayonlarida shakllanishini tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur metodologik asos ma'naviy barkamollikni tarixiy vorislik, zamonaviy ijtimoiy ehtiyoj va global axborot muhitining o'zaro ta'siri doirasida kompleks ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida talqin etish imkonini yaratadi.

Tadqiqot natijalari ma'naviy barkamollik tushunchasining tarixiy-falsafiy evolyutsiyasi uzluksiz va izchil jarayon ekanini ko'rsatdi. Ushbu kategoriya insoniyat tafakkurining turli bosqichlarida turlicha talqin qilingan bo'lsa-da, uning mazmuniy yadrosini shaxsning axloqiy yetukligi, ongli mas'uliyati va jamiyat bilan uyg'unligi tashkil etadi. Antik falsafada barkamollik aql va kosmik tartibga muvofiq yashash mezonini bilan asoslangan bo'lsa, Sharq va islomiy tafakkurda u ruhiy poklanish, fazilatlar uyg'unligi va ijtimoiy foydalilik tamoyillari bilan boyitilgan. Yangi davr va klassik nemis falsafasida esa ma'naviy barkamollik ichki axloqiy suverenitet, burchga sodiqlik va tarixiy ongning yuksalishi bilan bog'liq holda talqin qilingan.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ma'naviy barkamollik shaxs kamolotining faqat diniy yoki axloqiy jihat bilan cheklanmaydi. U ontologik (o'zlikni anglash), aksiologik (qadriyatlar tizimini shakllantirish) va praxeologik (qadriyatlarni amaliy faoliyatda ro'yobga chiqarish) komponentlar birligida namoyon bo'ladi. Barkamollik insonning o'z "men"ini anglashidan boshlanib, jamiyat bilan uyg'unlikka erishish orqali takomillashib boradigan uzluksiz jarayon sifatida asoslandi. Bu jarayonda aql, vijdon, iroda va ijtimoiy mas'uliyatning birligi hal qiluvchi omil ekanligi aniqlandi.

Zamonaviy globallashtirish va axborotlashuv sharoitida ma'naviy barkamollik tushunchasining mazmuniy transformatsiyasi kuzatilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar va tezkor axborot oqimlari sharoitida ma'naviy barkamollik shaxsning tanqidiy fikrlash, axloqiy refleksiya va ongli tanlov qilish qobiliyati bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Shu ma'noda, barkamollikni "ma'naviy immunitet" tushunchasi bilan ifodalash mumkinligi ilmiy jihatdan asoslandi. Bu immunitet shaxsni instrumental tafakkur, begonalashuv va qadriyatlar fragmentatsiyasi xavfidan himoya qiluvchi ichki mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot doirasida ma'naviy barkamollikning ijtimoiy boshqaruv va rahbarlik madaniyati bilan uzviy aloqasi ham aniqlashtirildi. Barkamol shaxs, xususan barkamol rahbar modeli jamiyatda adolat, ishonch va barqarorlikni ta'minlovchi aksiologik tayanch sifatida baholandi. Ma'naviy barkamollik rahbar faoliyatida qarorlar qabul qilishning axloqiy legitimligini ta'minlovchi ichki prinsip sifatida namoyon bo'lishi ilmiy asoslandi.

Tadqiqot natijalari ma'naviy barkamollikni tarixiy vorislik, zamonaviy ijtimoiy ehtiyoj va global jarayonlar uyg'unligida shakllanayotgan dinamik ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida talqin qilish imkonini beradi. Mazkur yondashuv barkamol shaxsni shakllantirish, jamiyat ma'naviy barqarorligini mustahkamlash hamda zamonaviy taraqqiyot jarayonlariga insoniy mazmun baxsh etish uchun nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot doirasida ma'naviy barkamollik tushunchasi falsafiy genezisi, tarixiy evolyutsiyasi va zamonaviy paradigmalari kontekstida tizimli ravishda tahlil qilindi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, ma'naviy barkamollik insoniyat tafakkurining barcha bosqichlarida markaziy ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida namoyon bo'lgan bo'lib, uning mazmuni davrlar o'tishi bilan ijtimoiy-madaniy sharoitlarga mos ravishda boyib va murakkablashib borgan.

Antik falsafada barkamollik aql va kosmik uyg'unlik bilan bog'langan bo'lsa, Sharq va islomiy tafakkurda u ruhiy poklanish, axloqiy yetuklik va jamiyat manfaatiga xizmat qilish mezonlari orqali chuqurlashtirilgan. Yangi davr falsafasida esa ma'naviy barkamollik shaxsning ichki axloqiy suvereniteti, ongli burch va tarixiy ong bilan asoslangan. Zamonaviy ijtimoiy nazariyalarda esa ushbu tushuncha global va

axborotlashgan jamiyat sharoitida tanqidiy fikrlash, kommunikativ madaniyat va aksiologik tanlov bilan bog'liq ko'p qirrali fenomen sifatida talqin qilinmoqda.

Tadqiqot natijalari ma'naviy barkamollikni faqat individual axloqiy fazilatlar majmui sifatida emas, balki ontologik, aksiologik va praxeologik birlikda shakllanuvchi dinamik ijtimoiy jarayon sifatida talqin etish zarurligini asoslab berdi. Barkamollik insonning o'z "men"ini anglashidan boshlanib, jamiyat bilan uyg'unlikka erishish orqali takomillashadigan uzluksiz jarayon bo'lib, unda aql, vijdon, iroda va ijtimoiy mas'uliyat birligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Globallashuv va raqamli texnologiyalar sharoitida ma'naviy barkamollik shaxsning ma'naviy immunitetini ta'minlovchi, uni begonalashuv va instrumental tafakkur xavflaridan asrovchi muhim ichki mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois zamonaviy taraqqiyot jarayonlariga insoniy va axloqiy mazmun baxsh etishda ma'naviy barkamollik konsepsiyasi nazariy hamda amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, ma'naviy barkamollik tarixiy vorislik, zamonaviy ehtiyojlar va global jarayonlar uyg'unligida shakllanayotgan murakkab ijtimoiy-falsafiy hodisa bo'lib, u shaxs kamoloti va jamiyat barqarorligining ichki poydevorini tashkil etadi. Mazkur yondashuv barkamol shaxsni shakllantirish, ijtimoiy ishonch va adolat tamoyillarini mustahkamlash hamda barqaror taraqqiyotga erishish yo'lida muhim nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adbiyotlar ro'yxati:

1. Аристотель. Политика. – Москва: Мысль, 1997. – С. 56–57.
2. Forobiy A. N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Xalq merosi, 1993. – B. 167–172.
3. G'azzoliy A. H. Ihyo ulumiddin. – Toshkent: Mavorounnahr, 2003. – B. 72.
4. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'. G'ulom nomidagi nashriyot, 1983. – B. 109.
5. Mansurova M. Y. Ijtimoiy boshqaruvning ma'naviy asoslari: falsafiy tahlil. – Buxoro: NDU, 2024. – B. 8–10.
6. Ochilov X. A. Davlat fuqarolik xizmatchisining ma'naviy faolligini oshirish mexanizmlari. – Samarqand: SamDU, 2024. – B. 9–11.
7. Rustamaliyev M. H. Jamiyat barqarorligini ta'minlashda davlat boshqaruvining ma'naviy-huquqiy tamoyillari. – Namangan: NamDU, 2025. – B. 10–11.
8. Yuldashev B. E. Zamonaviy rahbar ijtimoiy qiyofasini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy muammolari. – Qarshi: QDU, 2022. – B. 13–15.
9. Гегель Г. История философии. Том 2. — Москва: Мысл, 1971. — с. 210–

10. Fromm E. To Have or To Be? — New York: Harper & Row, 1976. — 60–75-betlar.
11. Castells M. The Rise of the Network Society. — Oxford: Blackwell, 2010. — 395–420-betlar.
12. G‘azzoliy A.H. Ihyo ulum ad-din. 1-jild. — Qohira: Dar al-Fikr, 2004. — 105–125-betlar.
13. Кант И. Критика практического разума. — Москва: Наука, 1988. — с. 80–
14. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1. — Boston: Beacon Press, 1984. — 270–300-betlar.
15. Bauman Z. Liquid Modernity. — Cambridge: Polity Press, 2000. — 130–155-betlar.
16. Rumi J. Masnaviy. 3-jild. — Tehron: Intishorot-e Amir Kabir, 2006. — 50–70-betlar.
17. Scheler M. Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. — Halle: Niemeyer, 1916. — 200–230-betlar.
18. Husserl E. Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. — Haag: Martinus Nijhoff, 1954. — 1–30-betlar.
19. Jonas H. Das Prinzip Verantwortung. — Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979. — 30–55-betlar.
20. Foucault M. The Care of the Self. — New York: Pantheon Books, 1986. — 35–60-betlar.